
REDAKCJA NAUKOWA
WOJCIECH BRAKSATOR ARTUR MAMCARZ

KARDIOLOGIA SPORTOWA W PRAKTYCE KLINICZNEJ

 PZWL

© Copyright by Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2016

Wszystkie prawa zastrzeżone.

Przedruk i reprodukcja w jakiegokolwiek postaci całości bądź części książki bez pisemnej zgody wydawcy są zabronione.

Autorzy i Wydawnictwo dołożyli wszelkich starań, aby wybór i dawkowanie leków w tym opracowaniu były zgodne z aktualnymi wskazaniami i praktyką kliniczną. Mimo to, ze względu na stan wiedzy, zmiany regulacji prawnych i nieprzerwany napływ nowych wyników badań dotyczących podstawowych i niepożądanych działań leków. Czytelnik musi brać pod uwagę informacje zawarte w ulotce dołączonej do każdego opakowania, by nie przeoczyć ewentualnych zmian we wskazaniach i dawkowaniu. Dotyczy to także specjalnych ostrzeżeń i środków ostrożności. Należy o tym pamiętać, zwłaszcza w przypadku nowych lub rzadko stosowanych substancji.

Recenzent: prof. dr hab. n. med. Jacek S. Dubiel

Wydawca: Inga Markiewicz

Redaktor: Dorota Kassjanowicz

Producent: Anna Bączkowska

Projekt okładki i stron tytułowych: Michał Bator

Wydanie I

Warszawa 2016

ISBN 978-83-200-5064-6

Wydawnictwo Lekarskie PZWL

02-460 Warszawa, ul. Gottlieba Daimlera 2

tel. 22 695-43-21

www.pzwl.pl

Księgarnia wysyłkowa:

tel. 42 680-44-88; infolinia: 801 33 33 88

e-mail: wysylkowa@pzwl.pl

Skład i łamanie: Katarzyna Bischoff

Druk i oprawa: DROGOWIEC-PL, Kielce

Informacje w sprawie współpracy reklamowej: reklama@pwn.pl

I. FIZJOLOGIA WYSIŁKU	1
1. Fizjologia wysiłku fizycznego	
- Maciej Śmietanowski, Tymoteusz Żera, Agnieszka Cudnoch-Jędrzejewska	3
Odpowiedź organizmu na wysiłek fizyczny. Procesy adaptacji	6
Regulacja temperatury podczas wysiłków	9
Wpływ wysiłku na układ wydzielania wewnętrznego	9
2. Fizjologia układu krążenia podczas wysiłku fizycznego	
- Liana Puchalska, Agnieszka Cudnoch-Jędrzejewska, Maciej Śmietanowski	11
Adaptacja układu krążenia do dynamicznych wysiłków fizycznych	13
Adaptacja układu krążenia do statycznych wysiłków fizycznych	15
Wpływ pozycji ciała na parametry hemodynamiczne podczas wykonywania wysiłku fizycznego	16
3. Fizjologia układu bodźcotwórczo-przewodzącego u sportowców	
- Agnieszka Wsół, Agnieszka Cudnoch-Jędrzejewska	19
Elektrofizjologia układu bodźcoprzewodzącego serca	19
Zmiany w układzie bodźcoprzewodzącym serca w przebiegu treningu fizycznego	20
4. Biochemiczne zmiany w organizmie sportowca	
- Małgorzata Wojciechowska, Maria Szczypaczewska	23
Morfologia krwi obwodowej	23
Wybrane hormony	28
Gospodarka elektrolitowa	29
5. Sportowa przebudowa serca – zmiany strukturalne i funkcjonalne	
- Andrzej Szyszka, Andrzej Siniawski	33
Podłoże hemodynamiczne sportowej przebudowy serca	33
Echokardiograficzna ocena sportowej przebudowy serca	34
Indeksacja parametrów pierwotnych i wtórnych służących do oceny anatomicznej	37
Występowanie sportowej przebudowy serca	38
Formy sportowej przebudowy serca	38
Czynniki wpływające na sportową przebudowę serca	41
Następstwa sportowej przebudowy serca	43
Różnicowanie sportowej i patologicznej przebudowy serca	43
6. Sportowa przebudowa serca – zmiany molekularne	
- Urszula Mackiewicz, Michał Mączewski	49
Przebudowa kardiomiocytów	50
Przebudowa układu bodźcoprzewodzącego serca	55
Przebudowa macierzy zewnątrzkomórkowej	55
Przebudowa krążenia wieńcowego	56

7. Hormonalna regulacja aktywności fizycznej – Aleksandra Żebrowska	59
Wprowadzenie	59
Aktywność fizyczna a endogenne peptydy opioidowe	60
Wpływ aktywności fizycznej na układ podwzgórzowo-przysadkowo-nadnerczowy	61
Funkcje hormonu wzrostu i insulinopodobnego czynnika wzrostu typu 1 w wysiłku fizycznym	62
Aktywność fizyczna a funkcje tarczycy	63
Układ hormonalny w kontroli metabolizmu wysiłkowego.	64
Hormony a zaburzenia gospodarki wodno-elektrolitowej	65
Żeńskie i męskie hormony płciowe	65
Hormony a układ sercowo-naczyniowy w wysiłku fizycznym	66
II. DIAGNOSTYKA.	71
8. Podział dyscyplin sportowych	
– Marcin Konopka, Wojciech Król, Marek Kuch, Wojciech Braksator	73
Aktywność fizyczna	73
Klasyfikacja dyscyplin sportowych według charakteru obciążeń układu krążenia	74
Klasyfikacja dyscyplin sportowych według ryzyka uderzenia (urazu).	76
9. Ocena wydolności fizycznej – podstawy fizjologiczne	
– Jolanta Chwalbińska, Krystyna Burkhard-Jagodzińska, Andrzej Klusiewicz.	79
Czynniki decydujące o sprawności zaopatrzenia tlenowego tkanek podczas wysiłku.	80
Zaopatrzenie mięśni w substraty energetyczne	81
Zdolność wyrównywania zmian w środowisku wewnętrznym	82
Wydolność fizyczna a płeć i wiek	83
Koncepcja progu anaerobowego	84
Przydatność oznaczania progu anaerobowego w diagnostyce zdolności wysiłkowej sportowców	87
Wydolność anaerobowa (beztlenowa)	89
10. Ocena wydolności fizycznej– testy wysiłkowe u sportowców	
– Jolanta Chwalbińska, Andrzej Klusiewicz.	93
Bezpośredni pomiar pułapu tlenowego	94
Pośredni pomiar pułapu tlenowego	95
Wytyczanie progu anaerobowego	99
Metody oceny wydolności anaerobowej	104
11. Elektrokardiogram spoczynkowy – zasady oceny	
– Andrzej Świątowiec, Krystyna Burkhard-Jagodzińska, Wojciech Braksator, Marek Kuch.	109
12. Elektrokardiogram wysiłkowy – Ewa Straburzyńska-Migaj	133
Wprowadzenie	133
Wskazania do testu wysiłkowego w sporcie	134
Test wysiłkowy w ocenie wydolności fizycznej	136
Ogólne zasady obciążania wysiłkiem podczas testu.	138
Warunki wykonywania badań wysiłkowych	138
Protokoły badania wysiłkowego sportowców.	139

13. Monitorowanie elektrokardiograficzne	
- Jarosław Król, Wojciech Król, Marek Kuch	143
Aparatura stosowana w monitorowaniu elektrokardiograficznym	143
Wskazania diagnostyczne	145
Wskazania do monitorowania EKG u sportowców	149
14. Echokardiografia - Marcin Konopka, Wojciech Król, Wojciech Braksator	153
Typy badań echokardiograficznych i techniki obrazowania - informacje ogólne	153
Typy i techniki obrazowania echokardiograficznego u sportowców	154
Zakres badań echokardiograficznych u sportowców	155
Echokardiografia w ocenie anatomii i funkcji serca u sportowców	157
Badanie echokardiograficzne w diagnostyce chorób układu krążenia u sportowców	168
Kardiomiopatia przerostowa oraz kardiomiopatia rozstrzeniowa	168
Arytmogenna kardiomiopatia prawej komory serca	168
Choroba niedokrwienna serca	170
15. Tomografia komputerowa i rezonans magnetyczny serca	
- Ilona Michałowska, Magdalena Marczak	173
Tomografia komputerowa serca	173
Rezonans magnetyczny serca	174
III. KARDIOLOGICZNE ZAGADNIENIA KLINICZNE	181
16. Badania przesiewowe sportowców w zakresie układu krążenia - strategie postępowania	
- Wojciech Król, Marcin Konopka, Artur Mamcarz, Wojciech Braksator	183
Częstość nagłych zgonów sercowych wśród sportowców	183
Strategie postępowania	184
Badanie elektrokardiograficzne jako badanie przesiewowe u sportowców	185
Tomografia komputerowa tętnic wieńcowych	189
17. Nagły zgon sercowy - Renata Głównyńska, Grzegorz Opolski	191
Rys historyczny i definicja	191
Znaczenie intensywności wysiłku fizycznego	192
Mechanizm nagłego zatrzymania krążenia	193
Czynniki poprawiające rokowanie	197
18. Komorowe zaburzenia rytmu serca - Przemysław Miłkowski	199
19. Nadkomorowe zaburzenia rytmu serca. Migotanie przedsionków	
- Przemysław Miłkowski	211
20. Bradyarytmie, zaburzenia przewodzenia	
- Michał Kałowski, Jerzy Krzysztof Wranicz	217
Bradykardia zatokowa i zahamowania zatokowe	217
Zaburzenia przewodzenia przedsionkowo-komorowego	218
Zaburzenia przewodzenia śródkomorowego	221
21. Kanałopatie - Elżbieta Katarzyna Biernacka	225
Zalecenia towarzystw naukowych dotyczące kwalifikacji chorych z kanałopatiami do uprawiania sportu	225
Rozpoznanie choroby	227

Stratyfikacja ryzyka: rola wysiłku i stresu	229
Nowe badania	230
22. Kardiomiopatia przerostowa – <i>Katarzyna Mizia-Stec, Klaudia Gieszczyk-Strózik</i>	233
Kardiomiopatia przerostowa jako jedna z głównych przyczyn SCD	
w sporcie wyczynowym	234
„Serce sportowca” a zmiany obserwowane w kardiomiopatii przerostowej	236
Zmiany wtórne do sportu wyczynowego u chorego z kardiomiopatią przerostową	239
Przerost nadciśnieniowy a zmiany obserwowane w kardiomiopatii przerostowej	240
Kardiomiopatia rozstrzeniowa a zmiany obserwowane	
w kardiomiopatii przerostowej	242
Zmiany wtórne do substancji anabolicznych a kardiomiopatia przerostowa	242
Badania przesiewowe u sportowców mające na celu wykrycie	
kardiomiopatii przerostowej	243
Kardiomiopatia przerostowa a wyczynowe i rekreacyjne uprawianie sportu	246
23. Inne kardiomiopatie i zapalenie mięśnia sercowego	
– <i>Maciej Haberka, Zbigniew Gąsior</i>	247
Zapalenie mięśnia sercowego	247
Arytmogenna kardiomiopatia prawej komory	249
Kardiomiopatia z niescaleniem mięśnia lewej komory	253
Inne kardiomiopatie	255
24. Przebudowa serca na skutek wysiłków ekstremalnych – <i>Iwona Cygankiewicz</i>	257
25. Anomalie tętnic wieńcowych – <i>Marcin Demkow, Jan Henzel</i>	267
Ektopowe odejście lewej lub prawej tętnicy wieńcowej z przeciwległej	
zatoki Valsalvy	267
Odejście lewej tętnicy wieńcowej od tętnicy płucnej	269
Mostek mięśniowy tętnicy wieńcowej	270
26. Wstrząśnienie i stłuczenie serca – <i>Karol Wrzosek</i>	273
Stłuczenie serca	273
Wstrząśnienie serca	274
27. Nadciśnienie tętnicze – <i>Marcin Wełnicki, Wojciech Braksator, Artur Mamcarz</i>	279
Tło epidemiologiczne	279
Diagnostyka nadciśnienia tętniczego u sportowców	280
Leczenie nadciśnienia tętniczego u sportowców	285
Nadciśnienie tętnicze a dyskwalifikacja z uprawiania sportu	286
28. Wady zastawkowe serca u sportowców	
– <i>Maria Sobczak-Kaleta, Piotr Lipiec, Jarosław Damian Kasprzak</i>	289
Wady zastawki aortalnej	291
Wady zastawki mitralnej	295
Wady zastawki trójdzielnej	300
Wady zastawki tętnicy płucnej	301
Wady serca złożone i wielozastawkowe	302
Sportowcy kwalifikowani do leczenia zabiegowego wad zastawkowych	303
29. Wady wrodzone serca u dorosłych	
– <i>Piotr Dobrowolski, Anna Klisiewicz, Piotr Hoffman</i>	307
Zasady kwalifikacji do uprawiania sportu przy wybranych	
wadach wrodzonych serca	310

30. Dwupłatkowa zastawka aortalna i choroby aorty	
- Marcin Konopka, Wojciech Król, Wojciech Braksator	321
Dwupłatkowa zastawka aortalna - informacje ogólne	321
Diagnostyka sportowców z dwupłatkową zastawką aortalną	322
Zasady opiniowania sportowców z dwupłatkową zastawką aortalną	324
Choroby aorty - informacje ogólne	326
Diagnostyka schorzeń aorty	327
Zasady opiniowania sportowców z współistniejącym schorzeniem aorty	330
31. Zatorowość płucna - Michał Czurzyński, Piotr Pruszczyk	333
Patogeneza i czynniki ryzyka żylnej choroby zakrzepowo-zatorowej	333
Objawy kliniczne	334
Diagnostyka żylnej choroby zakrzepowo-zatorowej	334
Stratyfikacja ryzyka wczesnego zgonu	337
Leczenie ostrej zatorowości płucnej	339
Przebyta zatorowość płucna a uprawianie sportu	341
32. Omdlenia - Wojciech Król, Marcin Konopka, Wojciech Braksator	343
Wprowadzenie	343
Badania diagnostyczne u sportowców z omdleniami	347
33. Kardiologiczne elektroniczne urządzenia wszczepialne u sportowców	
- Iwona Cygankiewicz, Krzysztof Kaczmarek	351
Stymulatory serca	351
Kardiowertery-defibrylatory	355
34. Zapobieganie nagłemu zgonowi sercowemu w trakcie imprez masowych	
- rola automatycznych kardiowerterów-defibrylatorów	
- Bartosz Szafran, Iwona Cygankiewicz	363
35. Sport po ostrym zespole wieńcowym i po przeskórnych	
zabiegach rewaskularyzacyjnych na tętnicach wieńcowych	
- Maciej Janiszewski, Marek Chmielewski	371
Patofizjologia ostrego zespołu wieńcowego	372
Współczesne zasady leczenia w fazie ostrej ACS	373
Możliwości uprawiania sportu po ostrym zespole wieńcowym	
i po rewaskularyzacji na tętnicach wieńcowych	375
36. Choroby serca i naczyń oraz inne problemy zdrowotne u byłych	
sportowców wyczynowych - Wojciech Drygas, Magdalena Kwaśniewska	381
Konsekwencje zdrowotne uprawiania sportu wyczynowego	382
Choroby serca i metaboliczne u byłych sportowców wyczynowych	383
Nagły zgon sercowy u byłych sportowców wyczynowych	386
Sport wyczynowy a długowieczność	387
Doping farmakologiczny a stan zdrowia byłych sportowców wyczynowych	389
37. Uprawianie sportu przez osoby powyżej 35 lat i starsze	
- Magdalena Kwaśniewska, Tomasz Kostka, Wojciech Drygas	393
Wpływ aktywnego stylu życia i uprawiania sportu na zdrowie osób	
w wieku średnim	393
Aktywność fizyczna i uprawianie sportu w starszym wieku	403

IV. SPORTOWA KARDIOLOGIA DZIECIĘCA 409

38. Wprowadzenie do problematyki sportu u dzieci z chorobami układu sercowo-naczyniowego
- Grażyna Brzezińska-Rajszyś, Anna Turska-Kmieć, Maria Miszczak-Knecht, Lidia Ziótkowska. . . 411

39. Sport a wady wrodzone serca u dzieci
- Anna Turska-Kmieć, Grażyna Brzezińska-Rajszyś, Lidia Ziótkowska, Maria Miszczak-Knecht . . . 415

Podział pacjentów z wadami wrodzonymi serca 417
Wytyczne dotyczące kwalifikacji do uprawiania sportu u dzieci z wadami wrodzonymi serca. 418

40. Sport w przypadku dzieci z zaburzeniami rytmu serca
- Maria Miszczak-Knecht, Anna Turska-Kmieć, Lidia Ziótkowska, Grażyna Brzezińska-Rajszyś. . . 425

Dziecko bezobjawowe z cechami preekscytacji w zapisie EKG 426
Dziecko z zespołem wydłużonego QT 427
Dziecko po wszczepieniu kardiowertera-defibrylatora. 429
Arytmia komorowa 429

41. Sport w przypadku dzieci z kardiomiopatiami
- Lidia Ziótkowska, Grażyna Brzezińska-Rajszyś, Anna Turska-Kmieć, Maria Miszczak-Knecht. . . 433

Kardiomiopatia przerostowa. 433
Zalecenia dotyczące sportu rekreacyjnego u dzieci z kardiomiopatią 437
Zajęcia wychowania fizycznego dla młodych pacjentów z kardiomiopatiami. 437

42. Choroby zapalne układu krążenia a uprawianie sportu przez dzieci
- Lidia Ziótkowska, Anna Turska-Kmieć, Grażyna Brzezińska-Rajszyś, Maria Miszczak-Knecht. . . 439

Zapalenie mięśnia sercowego 439
Zapalenie osierdzia 441
Choroba Kawasaki 441

43. Sport w przypadku dzieci z nadciśnieniem tętniczym
- Bożena Werner, Tomasz Floriańczyk 443

Reakcja ciśnienia tętniczego na wysiłek fizyczny. 443
Problem nadciśnienia tętniczego w badaniu przesiewowym sportowców w wieku rozwojowym 444
Protokół diagnostyczny u dziecka uprawiającego sport, z wykrytym nadciśnieniem tętniczym 446
Postępowanie wobec dzieci i młodzieży z rozpoznanym nadciśnieniem tętniczym. . . . 448

V. INNE ZAGADNIENIA 451

44. Kardiologia sportowa okiem położnika-ginekologa - Romuald Dębski 453

45. Astma oskrzelowa u sportowców
- Janusz Jurczyk, Hubert Krysztofiak, Marcin Kurowski, Marek L. Kowalski. 461

Objawy astmy u sportowców 461
Astma wysiłkowa a powysiłkowy skurcz oskrzeli. 462
Patomechanizm rozwoju astmy u sportowców. 463
Diagnostyka astmy u sportowców. 465
Leczenie astmy u sportowców 466
Leczenie astmy a regulacje antydopingowe. 466

46. Cukrzyca i sport – <i>Dorota Zozulińska-Ziółkiewicz, Dariusz Naskręt</i>	469
Kiedy cukrzyca ogranicza aktywność sportową?	470
Ogólne zasady insulinoterapii przy aktywności sportowej.	471
Żywnienie sportowca z cukrzycą.	472
Układ sercowo-naczyniowy u sportowca z cukrzycą typu 1 – ryzyko powikłań	474
Wydolność fizyczna u osób z cukrzycą typu 1	475
Serce sportowca z cukrzycą	476
Diagnostyka kardiologiczna u sportowców z cukrzycą	476
47. Wpływ wysiłku fizycznego na markery lipidowe ryzyka sercowo-naczyniowego – <i>Dariusz Turowski, Piotr Chruściel, Maciej Banach</i>	481
Aktywność fizyczna jako modyfikowalny czynnik ryzyka choroby wieńcowej	481
Wpływ wysiłku na stężenie trójglicerydów	484
Wpływ wysiłku na zmiany ilościowe i jakościowe HDL	487
Wpływ wysiłku na zmiany ilościowe i jakościowe LDL	490
48. Nurkowanie – problemy kardiologiczne i naczyniowe – <i>Patryk Krzyżak</i>	497
Rodzaje nurkowania	497
Wpływ warunków zewnętrznych	498
Patofizjologia nurkowania	500
Problemy kardiologiczne u osób nurkujących	502
Nevado Tres Cruces 2015 MedExpedition.	505
49. Problemy kardiologiczne w wysokich górach – <i>Patryk Krzyżak.</i>	507
Jak organizm reaguje na wysokość?	507
Co to jest choroba wysokościowa?	509
Patofizjologia choroby wysokościowej	510
Zmiany w układzie krążenia związane z wysokością	512
Problemy kardiologiczne u osób wspinających się wysoko	513
50. Medycyna lotnicza – wpływ przyspieszeń na układ sercowo-naczyniowy – <i>Krzysztof S. Klukowski, Krzysztof L. Mazurek</i>	515
Wprowadzenie.	515
Przyspieszenie dodatnie – reakcje układu krążenia	517
Przyspieszenia ujemne – reakcje układu krążenia	521
Zaburzenia rytmu serca podczas działania przyspieszeń	522
Fizjologiczne manewry przeciwwciążeniowe.	523
51. Sport i seks – <i>Zbigniew Lew-Starowicz, Michał Lew-Starowicz</i>	527
Relacje między sportem a aktywnością seksualną w kulturze Zachodu.	527
Wpływ aktywności seksualnej na wyniki w sporcie	528
Wpływ steroidów anabolicznych stosowanych w celach dopingowych na dymorfizm płciowy i zdrowie seksualne	529
52. Żywnienie w sporcie – <i>Damian Parol, Daniel Śliz, Artur Mamcarz</i>	531
Wprowadzenie.	531
Ustalanie zapotrzebowania energetycznego sportowców	531
Makroskładniki diety	533
Warzywa i owoce w diecie sportowców	536
Rozłożenie makroskładników i energii w ciągu dnia	536
Nawodnienie	537
Suplementy wspomagające wydolność fizyczną.	538

53. Genetyka i sport – <i>Zbigniew Gaciong, Grzegorz Placha</i>	541
Metodologia badań nad podłożem genetycznym zróżnicowania wewnątrzgatunkowego	541
Dziedziczenie zdolności do wysiłku fizycznego	543
Genetyczne podłoże budowy i siły mięśniowej	544
Genetyczne podłoże zdolności do wysiłku fizycznego	546
Badania nad genami kandydatami u wyczynowych sportowców – geny mistrzów	546
Znaczenie badań genetycznych dla fizjologii wysiłku i sportu wyczynowego	547
54. Problem dopingu w sporcie – <i>Andrzej Pokrywka, Jarosław Krzywański</i>	549
Definicja dopingu	549
Lista substancji i metod zabronionych w sporcie	550
Wyłączenia dla celów terapeutycznych	552
Dozwolone formy podania substancji zabronionych	555
Suplementacja a doping	556
55. Wpływ substancji zabronionych na układ krążenia – <i>Aleksandra Gąsecka, Krzysztof J. Filipiak</i>	561
Wprowadzenie	561
Środki o działaniu anabolicznym	563
Hormony peptydowe, czynniki wzrostu i substancje pokrewne	565
Środki pobudzające	565
56. Kontrowersje wokół meldonium 2016 – lek przeciwdławicowy czy poprawiający wydolność fizyczną? – <i>Aleksandra Gąsecka</i>	569
57. Okresowa ocena stanu zdrowia sportowców – <i>Andrzej Folga, Hubert Krysztofiak</i>	575
58. Okiem sportowego żurnalisty – <i>Henryk Urbaś</i>	583
59. Aspekty prawne dotyczące opieki nad sportowcami ze szczególnym uwzględnieniem badań obciążeniowych – <i>Marcin Konopka, Krystyna Burkhard-Jagodzińska, Artur Mamcarz, Wojciech Braksator</i>	587
Dokumenty prawne regulujące zasady opieki nad sportowcami	587
Ogólne badanie lekarskie oraz diagnostyczne badania kardiologiczne	587
Skorowidz	591